

I. JOGI ÉRVELÉS ÉS JOGVITA – DIALEKTIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

A JOGI ÉRVELÉS KÜLÖNÖSSÉGE¹

SZABÓ Miklós
egyetemi tanár (ME ÁJK)

A ‘jogi érvelés’ az érvelésként megnevezett gyakorlati diskurzus egyik változata. Megkülönböztető jegye az érvelő tevékenység kontextusa: a joggyakorlat. A jogi érvelés egyszerre osztozik általában a gyakorlati diskurzus(ok) sajátosságaiban, s ennyiben modellszerűen példázza azok jegyeit; valamint mutat specifikus megkülönböztető jegyeket, s ennyiben karakteresen elüt azoktól. E tanulmány érdeklődése elsősorban az utóbbi specifikumokra és azok lehetséges okaira irányítja a figyelmet. Ennek során az érvelő gyakorlati diskurzus két, időben távoli, de analitikailag összekapcsolódó modelljét használja viszonyítási alapként: a jogi pragmatika első, reflektált elméletét, a jogi retorikát; s az érveléstudomány napjainkban elterjedt elméletei közül is elsősorban a pragmadialektikai értelmezési keretet. A jogi érvelés specifikumának bemutatására az érveléstudományok egyik, mindvégig és mindenhol központiként kezelt problémája: az érvelési hibák jelensége tűnik legalkalmasabbnak. Ez alapot kínál az érveléstudományok kiigazítására is – a jogi érvelés szempontjából.

1. A jogi érvelés körülhatárolása

A ‘jogi érvelés’ két szinten közelíthető meg, ami a magyarban nem képezhető le két olyan kifejező szóval, mint mondjuk az angolban. *Szűkebb értelemben* így nevezzük egy jogi álláspontnak – *vélekedésnek* – érvekkel való alátámasztását; végső fokon a döntéshozó (a bíró) *meggyőzése* érdekében. Ez az argumentálásként értett érvelés (angolul: *argumentation*); amely specifikusan retorikai *terminus technicus* és ennek megfelelően *gyakorlati és dialogikus* természetű. *Tágabb értelemben* ugyanezt a kifejezést használjuk egy jogi megnyilatkozás vagy aktus indokokkal való alátámasztása, megindokolása

¹ Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) 112172. számú projektjének támogatásával.

megnevezésének legáltalánosabb nyelvi műveletére. Az angolban erre szolgál a ‘*reason*’ = „ok, (ésszerű) indok” szóból származó ‘*reasons*’ = „(bírói) indokolás” s a ‘*reasoning*’ = „megindokolás, érvelés”. Ez már nem feltétlenül *gyakorlati* és *dialogikus* természetű. A bíró, amikor kihirdeti az ítéletet, megkérdezi az érintett (és fellebbezésre jogosult) felet: megértette-e és tudomásul veszi-e az abban foglaltakat. Az első kérdés *episztémikus* jellegű, éppen ahogy egy tanár kérdez vissza az iskolában egy magyarázatot követően; funkcióját tekintve visszacsatolás a közlés sikeréről. A második kérdés már nem arra irányul, hogy sikerült-e a fele(ke)t meggyőzni az ítélet helyességéről és elfogadtatni velük azt; amint nemleges válasz esetén sem fog megváltozni az ítélet indokolása, legfeljebb az indokolás megmagyarázása lesz részletesebb, „szájbarágóbb”. Ugyanis ha az érintettet nem „győzte meg” a döntés, akkor fellebbezhet – s ha a bíró valakit igazán meg akar győzni döntése helyességéről, az a fellebbviteli bíróság. Ezért mondhatjuk, hogy indokolása abban a beszédhelyzetben inkább *monologikus* természetű.

Az argumentáció és az indokolás „osztozkodása” az érvelési mezőn azonban nem egyszerűen *bináris* viszony. Tindale pl. három domináns érvelési stratégiát különböztet meg:² 1. *geometriai-logikai*; 2. *antropológiai-retorikai*; 3. *kritikai-dialektikai* érvelést (mely utóbbinak egyik változata az „amszterdami iskola” pragmadialektikai modellje). A kiemelés – logika, retorika, dialektika – utal a megkülönböztetés gyökereire és természetére. Érdemes hát továbblépni a gyökerekhez, hogy még árnyaltabb felosztáshoz jussunk. Ez esetben (is) Arisztotelész jelenti a gyökereket a tág értelemben vett érvelés (*reasoning*) egyes formáinak elkülönítésével: 1. szillioisztikus – 2. dialektikus – 3. retorikai – 4. szofisztikus – 5. erisztikus érvelés.³ Ezekben az a közös, hogy állításokat alapozunk meg más állításokkal, de különböző erővel: 1. a szillioisztikus érvelés bizonyossági következtetést (igaz tudást) biztosít; 2. a dialektikus érvelés valószínűségi következtetést (igaznak látszó, de vitatható/vitatott tudást, vagyis vélekedést) tesz lehetővé; 3. a retorikai – meggyőző – érvelés nem eredményez tudást, csak egy vélekedés helyesként elfogadását (azaz a meggyőződés vagy meggyőzöttség állapotának előidézését); 4. a szofisztikus érvelés a valószínűségi következtetésnek is csak a látszatát kínálja – valójában érvelési „hibák”, „csúsztatások” felhasználásával (s ezek által a megtévesztettség elérésével); 5. az erisztikus érvelés már nem is érvelés, hanem az „*ultima ratio*” bevetése: a küzdelemben (*agón*) való győzelem kivívása – bármi áron, bármely eszközzel (s ha sikerül, a legyőzöttség állapotának elérésével).

Ezen érvelési formák között vannak különbözőségek és kapcsolódások (mondhatni: „választások és vonzások”). (1) Vegyük először a *különbözőségeket*. „Az érv [argumentum] propozíciók sorozata, amelyek némelyike (a premisszák) arra hivatottak, hogy alátámasszanak egy másikat (a konklúziót). Arisztotelész az érvek két fő típusát különbözteti meg: a szillogizmust (*szillogizmosz*) és az »indukciót« (*epagógé*)”⁴ –

² Christopher W. TINDALE: Fallacies in Transition: An Assessment of the Pragma-Dialectical Perspective. *Informal Logic*, 1996/1. 17.

³ Vö. pl. Simon WOLF: A System of Argumentation Forms in Aristotle. *Argumentation*, 2004/1. 19–40.

⁴ Ermelinda Valentina di LASCIO: Aristotle: Logic. In: James WARREN – Frisbee SHEFFIELD (eds.): *The Routledge Companion to Ancient Philosophy*. New York, Routledge, 2014. 273. Az alapvetően a *Második analitikában* tárgyalt indukció és a *Topikában* részletezett dialektika nem azonosítható egymással, nem

mégpedig az érvelés (retorikaitól megkülönböztetett) logikai módján belül. Először is megkülönböztetjük tehát a következtetésen alapuló (az állítást más állítások következményeként bemutatva alátámasztó) logikai, s a meggyőzésen alapuló retorikai érvelést. Másodszer a logikai érvelésen belül megkülönböztetjük a bizonyossági és a valószínűségi következtetést eredményező szillogisztikus (analitikai) és dialektikus érvelést. Harmadszor mindkét előzótől elkülönítjük az érvelés két további – az antik klasszikusok szerint patológikus – formáját: a szofisztikus és erisztikus érvelést.

(2) Nézzük másodszer a kapcsolódásokat. Ha teszünk egy (arisztotelészi) lépést a „szillogisztikus érveléssel rokon érvelések” felé, akkor eljutunk a dialektikához. A bizonyossági szillogizmus „tökéletességével” szemben a dialektika „tökéletlen” szillogizmusa (*sylogismus imperfectus*) – az *enthymema* – azonban ugyanilyen közvetlenül kapcsolódik a retorikához, joggal tekinthetjük tehát a dialektikát a logika és a retorika közötti összekötő kapocsnak. Az *enthymema* nem egyszerűen „hiányos” – vagyis egy-premisszás, kéttételes – szillogizmus, hanem *tökéletlen*: mert nem igaz, hanem valószínűségi premisszákból, vagy éppen jelekből (*ex signis*) következtet, deduktív módon.⁵ A valószínűség ugyanakkor rendelkezik az általánosság tulajdonságával, „hiszen valószínű az, amiről tudjuk, hogy legtöbbször úgy történik, vagy nem úgy történik, vagy úgy van, vagy nincs úgy”.⁶ Éppen ez az általános összefüggés szolgál – implicit – felső tételként, amelyet a beszélőknek legalább „lelkileg” (*en-thymo; in anima*) oszteniük kell. Az általánosság egyedi esetek (példák) sorozatán alapul, s ez vezet el a retorikai példából (*paradeigma*) kiinduló indukcióhoz.

A logika azonban – a dialektika közvetítésével – nemcsak a *logosz* révén nyomul be a retorikába: elvezet az *ethosz* és a *pathosz* eszközeihez is. Ha párbeszédben, vitában közelítünk az igazsághoz, s támasztékul csak a *doxa* vagy *endoxa* áll rendelkezésünkre, megkerülhetetlen a vélekedő (személy vagy csoport) tekintélye. Nem (csak) *ad personam*, hanem *per auctoritatem* argumentumról van szó: ha valakinek a szavai többnyire helytállónak bizonyultak, annak hinni lehet; Szókratész szavai többnyire helytállónak bizonyultak; (tehát) Szókratésznek hinni lehet. Hasonló a helyzet az érzelmekekkel is.

„A lényeg ez: az érzelmenek elsődlegesen ahhoz van köze, *ahogyan* valamit kifejeznek, nem pedig *amit* kifejeznek. Ezért rendelték az érzelmet mindig a retorikához, nem pedig a dialektikához. A retorika a tradicionális modell szerint azzal a móddal foglalkozik, amely többé vagy kevésbé meggyőzővé teszi azt, amit kifejezünk, s a meggyőződés/befolyásoltság dichotómián alapul. E felfogás szerint egy következtetésre vagy saját racionális forrásainkat felhasználva, bizonyítékokat mérlegelve, nyitottan, többé-kevésbé logikai érvelést

is vonható össze. Amiért itt egy kalapba kerültek, az a vélekedésen alapuló, s ezért nem bizonyossági, hanem valószínűségi érvelés használó eljárás.

⁵ „Az *enthymema* (ἐνθύμημα) valószínű tételekből és jelekből való következtetés.” ARISZTOTELÉSZ: *Első analitika*. II, 27, 70a10. In: SZALAI Sándor (szerk.): *Organon*. (Ford. Rónafalvi Ödön és Szabó Miklós) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 377.

⁶ Uo.

követve, a hibákat és csúsztatásokat elkerülve juthatunk, vagy pedig hagyva, hogy érzelmeink vezessenek, s aszerint fogadva vagy utasítva el valamit, hogy miként érzünk vele kapcsolatban, nem pedig belső értékei szerint. Világos, hogy a legtöbb filozófus számára efelől nincs semmi kétség. A befolyásolás és szolgálóleánya – az érzelem – rossz, míg a meggyőzés, inasával, az értelemmel, jó. A baj csak az – teszi hozzá Gilbert –, hogy ez tévedés.”⁷

Továbbá nemcsak a szillogizmustól vezet út a dialektikához, hanem vissza is. Ugyanis szillogisztikus levezetéshez (a következtetési rendszeren belül) levezethetetlen premisszákra van szükség. Ezeket, mint kiindulópontokat vagy „első elveket”, elvileg a *Második analitika* szerint, közvetlenül a tapasztalatból a *nousz* képessége révén, a már említett *epagógé*, vagyis intuitív indukció segítségével nyerjük ki. Ezt az eljárást azonban maga Arisztotelész sem látszik követni;⁸ mintha inkább a dialektikában látná ő is az első elvek igazolhatóságát.⁹ De ha nem is védhető egy ilyen feltevés, fennmarad a kérdés, hogy mit tehetünk, ha nem áll rendelkezésünkre apodiktikus premissza. A dialektika kínálta lehetőség: megpróbáljuk igazolni (igazként elfogadtatni) a vélekedés értékű premisszánkat.

Még egy közös nevező kapcsolja össze az érvelési formákat: Arisztotelész *szüllogizmosz*-elmélete. A ‘szillogizmus’ (συλλογισμός) szót ugyanis kétféle – szűkebb és tágabb – értelemben használhatjuk. Ahogyan Arisztotelész az *Első analitiká*-ban meghatározta, abból mindkettő következik:

„Szillogizmus pedig az olyan beszéd (kijelentés), amelyben bizonyos dolgok megállapításából szükségszerűen következik valami más, mint amit megállapítottunk – *mégpedig azért*, mert azok a dolgok úgy vannak. »Mert azok a dolgok úgy vannak«, ezt úgy értem, hogy ezek alapján következnek; hogy pedig »ezek alapján következnek«, ezt úgy értem, hogy semmi egyéb dolog, illetve fogalom nem kell ahhoz, hogy bekövetkezzék a szükségszerűség.”¹⁰

Ahogy ma értjük, az a szó *sensu stricto*, *technikai* jelentése, melyhez legközelebb az arisztotelészi „tökéletes szillogizmus” áll. *Sensu largo* azonban az arisztotelészi szóhasználatban a *szüllogizmosz* nem dedukció, hanem „pánvalid érvelési minta”,¹¹ „érvényes argumentum”¹² – vagyis szükségszerű következtetésen alapuló érvelés.

⁷ Michael A. GILBERT: Emotion, Argumentation and Informal Logic. *Informal Logic*, 2004/3. 260–261

⁸ Will WILKINSON: Aristotle on Dialectic and Demonstration. 2002. 1. <http://enlightenment.supersaturated.com/essays/text/willwilkinson/aristotledialectic.html>

⁹ Wilkintontól eltérően Terence IRWIN: „Arisztotelész osztotta Platón vélekedését, hogy a dialektikus módszer is vezethet pozitív konklúziókhöz; ezért mondja, hogy ez utat kínál az első elvekhez (Top. 101b 3–4).” *Aristotle’s First Principles*. Oxford University Press, 1988. 8.

¹⁰ ARISZTOTELESZ I, 1, 24b 18–22. i. m. 132. (Ezek változatait bontja ki az I, 4–7. címekben.) Hasonlóképpen: *Topika*, I, 1, 100a 25–27; *Szofisztikus cáfolatok*, I, 164b 27–165a 2.

¹¹ George BOGER: Aristotle’s Underlying Logic. In: Doe M. GABBAY – John WOOD (eds.): *Greek, Indian and Arabic Logic*. Amsterdam etc., Elsevier, 2004. 116.

¹² LASCIO i. m. 275.

Ezért, hogy a *szüllogizmosz* a bizonyítás tágabb fogalma alá tartozik.¹³ S ezért, hogy a „valamire vonatkozás” több, eltérő erejű fajtáját foglalja magában.

„Az érv [*szüllogizmosz*] olyan beszéd [*logosz*], amelyben bizonyos dolgokat feltéve valami más, tőlük különböző dolog következik belőlük és általuk. (a) Ez lehet egy »megmutatás« [demonstráció], ha a premisszák, melyekből az érv kiindul, igazak és elsődlegesek, vagy olyanok, hogy a róluk való tudásunk igaz és elsődleges premisszákból következik. (b) »Dialektikus« az érv akkor, ha valószínű véleményekből indul ki. Azok a dolgok »igazak« és »elsődlegesek«, amelyeket nem bármi más, hanem önmaguk ereje alapján fogadunk el, hiszen a tudomány első elveit illetően helytelen a »miért« és a »honnan« után tovább kutatni: a tudomány első elveit egytől-egyig önmaguk alapján hisszük el. Másrészt egy véleményről akkor mondjuk, hogy »valószínű«, ha a legjelesebb és legelőkelőbb filozófusok [bölcsek] mindegyike vagy többsége elfogadja. (c) Továbbá »vítás« [eriszztikus] egy érv akkor, ha olyan premisszákból indul ki, melyek látszólag valószínűek, ám valójában nem azok, vagy ha csupán úgy tűnik, mintha valószínű vagy annak látszó premisszákból kiindulva érvelne.”¹⁴

Egy hosszú lépéssel napjaink legdivatosabb argumentációelméletéhez, a *pragma-dialektikához*¹⁵ érkezte azt rögzíthetjük, hogy ennek gyökerei is Arisztotelészbe kapaszkodnak. A névben szereplő ‘pragma’ a pragmatikai mozzanatra utal, s az elmélet deskriptív alapját képezi; míg a ‘dialektika’ az elmélet normatív alapját adja.¹⁶ A pragmatika itt nagyjából a *retorikának* felel meg; tehát nem az arisztotelészi hagyomány szerinti, cselekvést vezérlő *praxisz*-ra utal,¹⁷ hanem a J. L. Austin és J. R. Searle munkásságára visszavezetett pragmatikára – végső soron Jürgen Habermas „univerzális pragmatikájára”. Ily módon a habermasi *kommunikatív cselekvésnek* – az indokok csejéje van Eemerennél és Grootendorstnál – felel meg van Eemerennél és Grootendorstnál a *dialektika*, és annak eszközeként az argumentáció; míg a *stratégiai cselekvésnek* – saját céljaink érvényre juttatása – a *retorika*, és annak eszközeként a rábírási.¹⁸ Az *argumentáció* eszerint a nyelvhasználat azon formája, amely az álláspontok közti különbség feloldását szolgálja; eszköze az *argumentum*, amely az álláspont elfogadható-

¹³ „[A] bizonyítás egy fajta szüllogizmus, viszont nem minden fajta szüllogizmus bizonyítás.” ARISZTOTELÉSZ: *Első analitika*. I, 4, 25b 30.

¹⁴ ARISZTOTELÉSZ: *Topika*. I, 1, 12. (Ford. Kutrovátz Gábor) <http://hps.elte.hu/~kutrovatz/Topika.html>

¹⁵ Legismertebb összefoglalása Frans H. van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *A Systematic Theory of Argumentation. The pragma-dialectical approach*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

¹⁶ Vö. Marcin LEWIŃSKI: *Internet political discussion forums as an argumentative activity type: A pragma-dialectical analysis of online forms of strategic manoeuvring in reacting critically*. (PhD thesis) Universiteit van Amsterdam, 2010. 47.

¹⁷ Arisztotelész maga a retorikát a poétikával együtt tudvalevőleg az alkotó-előállító *poëtikus* tudományokhoz sorolta.

¹⁸ Nicole CURATO: The Heart of the Matter: Pragma-dialectics as a Methodology for Researching Deliberative Practice. 8–10. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.558.7858&rep=rep1&type=pdf>

ságát igazoló/cáfoló ésszerű indok (*reason*) nyilvános, vitatható nyelvi kifejezése. Míg Habermasnál a stratégiai cselekvés a kommunikatív cselekvés korlátjaként nyer meghatározást, addig van Eemeren és Grootendorst lehetségesnek tartja a dialektikai és a retorikai cél összebékítését – erre a lehetséges egyensúlyra utal a ‘stratégiai manőver’ fogalma, melynek során „a felek megkísérlik dialektikai kötelezettségeik teljesítését retorikai céljaik feláldozása nélkül”.¹⁹

2. A jogi érvelés példaszzerűsége

A címbeli ‘különösség’ kétféleképpen érthető: mint az általánosságnak egy példaszzerű – *par excellence* – megnyilvánulása (pl.: „a retorika, s *különösen* a jogi retorika”), s mint az általánostól való elkülönböződés, az általánostól eltérő különlegesség – tehát a kivétel. Előfeltevésünk szerint a jogi érvelés példaszzerűsége annak a fenti *reasoning* szerinti, általánosabb értelmében érhető tetten; míg a többi érvelési formával szemben mutatkozó különlegessége a fenti *argumentation* szerinti, specifikusabb értelmében válik érzékelhetővé. Az érvelés egyes téreniumait illetően felvetődő kérdés, hogy miért nyilvánvaló a jogi érvelés példaszzerűsége a retorika és hermeneutika számára, ellentétben a logikával és kazuisztikával. A kérdésre itt csak intuitív választ – inkább feltételezést – tudunk körvonalazni, melynek során a pragmadialektikai kritériumot tekintjük hasznosíthatónak.

A jogi érvelés példaszzerűsége mutatkozik meg tehát a retorika – jogi retorika, valamint a hermeneutika – jogi hermeneutika viszonyában. Mindkettő a bizonyosságot nélkülöző, tehát vitatható/vitatott döntési/cselekvési helyzetben (időben vagy egyébként) kényszerűen kialakítandó ítélet modelljét képezi le. A jogi retorika esetében múltbeli cselekedetek megítélése, a jogi hermeneutika esetében pedig múltbeli szövegek üzenetének megítélése a tét, s az ítélet nem halogatható sokáig. A „természetes retorika” beszéddel egyidős előtörténetét követően a *tekhné rhétoriké* közismerten három alkalmazási területen bontakozott ki: a bíróság előtti, a politikai és az alkalmi megszólalás szférájában. Az alkalmi megszólalásnak nincs tétje, nincs kényszere; a politikai beszéd kivételes és rövid életű politikai viszonyok között igényelhet teret magának: amikor a közügyek intézése nyilvános diskurzus során történik; a bíróság előtti beszéd alapkonstrukciója – a tények és a normák ütköztetése – viszont a múlt ugyanolyan (s talán ugyanazon) homályába vész, mint a társas együttélés maga: az otthonosság köntösét hordja, társas természetünk velejárója.

Perelman az Új retorika első mondatában világossá teszi mondanivalója lényegét: „Egy értekezés közzététele, amelynek tárgya az érvelés és annak kapcsolata a görög retorika és dialektika ősi hagyományához *szakítást jelent az ésszerűség és igazolás Descartes szerinti fogalmával, amely rajta hagyta bélyegét az elmúlt három évszázad nyugati filozófiáján.*”²⁰ Azt máshol teszi világossá, hogy a (kartezianus) racionalitással

¹⁹ Frans H. van EEMEREN – Peter HOUTLOSSER: Rhetorical Analysis within a Pragma-Dialectical Framework: The Case of R. J. Reynolds. *Argumentation*, 2000/3. 295.

²⁰ Chaïm PERELMAN – Lucie OLBRECHTS-TYTECA: *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame – London, University of Notre Dame, 1969. 1.

szembeni (hitelt érdemlő, elfogadható, valószínű) ésszerűség (*reasonableness*) fenntartója és éltetője mindig is a jogászat volt.²¹ Hasonló következtetésre jut Gadamer a *jogi hermeneutika* vizsgálata során, *A jogi hermeneutika példaszzerű jelentősége* cím alatt: „[A] jogi hermeneutika esete valójában nem különleges eset [vagyis nem kivétel – Sz. M.], hanem alkalmas arra, hogy [...] helyreállítsa a hermeneutikai probléma régi egységét, melyben a jogász és a teológus találkozik a filológussal.”²² Azt mondhatjuk tehát, hogy a jogi érvelés egyfajta „robinzonád”-ként – lehatároltsága, formalizáltsága és explicit szabályozottsága révén – alkalmas arra, hogy a nyilvános gyakorlati diskurzus (*practical reasoning*) modellje legyen.²³

A jogi érvelés különbözősége értelmében vett különössége mutatkozik meg ugyanakkor a logika – jogi (pontosabban: deontikus) logika, valamint a kazuisztika – jogi kazuisztika viszonyában. Bennük az a közös, hogy jogi-jogtudományi relevanciája és kiemelkedő jelentősége ellenére mindkettő a morálfilozófiából (illetve teológiából) bontakozott ki. A *deontikus logikai* vizsgálódásokat útjára indító 1951-es von Wright írás kijelöli a deontikus modalitások specifikumát a modális logikai rendszerek között:

„Van egy jelentős szempont, amelyből a deontikus modalitások különböznek az alethikus, episztémikus és egzisztenciális modalitásoktól. Ez a következőképpen szemléltethető: ha egy propozíció igaz, akkor lehetséges is, és ha egy propozíció igaz, akkor nem cáfolt, és ha egy tulajdonság igaz egy dologra, akkor az a tulajdonság létezik. De ha egy cselekvést tanúsítanak (vagy nem tanúsítanak), akkor ebből semmi sem következik annak kötelező, megengedett vagy tilos jellegére. Ebben a fontos értelemben a deontikus modalitásoknak, a többivel szemben, nincs logikai kapcsolata a ténykérdésekkel (igazsággal vagy hamissággal).”²⁴

A morálfilozófia mégis kacérkodik az „igazsággal” a morális ítéletek (objektív) igazságra törekvése és (vélelmezett) képessége révén – a jogra és jogfilozófiára azonban ez csak áttételesen, a morális kritériumok befogadása esetében áll, mint ahogy az a természetjogtanok esetében megfigyelhető. Hasonló a viszony az esetjog és az „eset-

²¹ Chaïm PERELMAN: Amit a jog tanulmányozása nyújthat a filozófusoknak. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Előadások a jogelmélet köréből*. Miskolc, ME Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék, 1996. 61–74. Hasonlóképpen, de a matematikusokhoz intézve a figyelemztetést Stephen TOULMIN: *The Uses of Argument*. Cambridge U. P., 1958. 7–8. Ld. még Aulis AARNIO: *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. Dordrecht etc., D. Reidel, 1986.

²² Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatla*. (Ford. Bonyhai Gábor) Budapest, Gondolat, 1984. 231. A hermeneutika közvetlenül kapcsolódik az argumentációhoz: „Ami a lényeg, az, hogy a pozitív jog vagy pozitív teológia szövegei [...] képezik a kiindulópontot az új érvelésekhez. A jogi vagy teológiai érvelést meghatározott rendszeren belül kell kifejtetni; ez az előtérbe hoz bizonyos problémákat, jelesül, amelyek a szövegek értelmezésével kapcsolatosak.” PERELMAN–OLBRECHTS-TYTECA i.m. 101.

²³ Ebben a „szerepkörben” elemezve lásd pl. Robert ALEXI: *A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification*. Oxford, Clarendon, 1989.

²⁴ Georg Henrik von WRIGHT: Deontic Logic. *Mind*, vol. 60 no. 237., 1951. 16.

etika”²⁵ között a kazuisztika terrénumán belül. A (Platónig, Arisztotelészig, Ciceróig visszanyúló) kazuisztika a konkrét esetek által felvetett „morális tanácsstalanság” vagy „lelkiismereti dilemma” gyakorlati megoldásának módszere, iránymutató esetek és általános elvek segítségével hívásával. A jogi esetmódszer ennek a leágazása, azonban a morális alapok ugyanolyan háttérbe szorításával, mint a logika esetében.

3. A jogi érvelés specifikuma

A következő megválaszolásra váró kérdés az, hogy melyek a jogi érvelés azon sajátosságai, amelyek a gyakorlati okfejtés egyéb fajtáitól való különállását magyarázzák. Összefoglalóan ezek a specifikus jegyek abból fakadnak, hogy a jogászat dogmatikus tevékenység, a jogtudomány pedig dogmatikus tudomány; jellegük szerint továbbá a „pragmatika” és a „dialektika” köré csoportosíthatók. A *dogmatikai* jelleg azt jelenti, hogy konkrét esetek sorozatában a bizonyossági következtetés feltételeinek hiányában döntési kényszer áll fenn, amelyhez a gyakorlat és a tudomány által kikristályosított gyakorlati tételek – dogmák – kínálnak kapaszkodót (alapot és igazolást). A *pragmatika* velejárója, hogy a döntéshozatal során nem egyszerűen deliberáció, hanem konfrontáció (jogvita) zajlik: ellentétes törekvésű felek összecsapása; továbbá, hogy a vitának van materiális tétje és időkorlátja: ésszerű időhatáron belül győztest és vesztest kell hirdetni; valamint, hogy a vita hatalmi kontextusban, az intézmények általi fenyegetettség és kényszerítettség között halad előre. A *dialektika* követelménye a „szabad és korlátozásmentes vita” feltételeinek garantálása (Habermas); ehhez az eljárás feszes szabályozottságának biztosítása, a jogi „szabad bizonyítási rendszer” keretek közt, mégpedig az indokok határolt és autonóm területén tartása; valamint egy komplex és rétegzett érvelési struktúra lehetőségének fenntartása (másodlagos vagy akár harmadlagos érvelési stratégia előterjeszhetősége „abban a nemvárt esetben”, ha az elsődleges elutasításba vagy cáfolatba ütközne). Összességében az mondható, hogy a jogi érvelés szabály- és elv- és eset-vezérelt – *de* mindez együtt és mindenek előtt *célvezérelt*.

A cél pedig nem (feltétlenül) a felek közötti nézeteltérés *feloldása* – az indokok cseréjében megnyilvánuló deliberáció révén –,²⁶ hanem a vitájuk *eldöntése*, következésképpen egy konkrét esetben valamely jogkövetkezmény elrendelése, és majd, utólag, ennek alátámasztása érvekkel. A jogvitában a retorikus győzedelmeskedik a dialektikus fölött. Lehetséges, hogy

„a *dialektikus*, aki látszólagos következtetést alkalmaz, nevet vált, és szofistának fogják nevezni, miközben a *retorikus* ugyanebben az esetben megőrzi a nevét, jóllehet valódi és látszólagos következtetést is alkalmazhat. Ezen »etikátlan« felfogás ellen Piccolomini azzal a teljesen arisztotelészi érveléssel száll

²⁵ Vö. Albert R. JONSEN – Stephen TOULMIN: *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press, 1988.

²⁶ Természetesen ez is előfordulhat, de leginkább az alternatív vitarendezés (mediáció, békéltetés, választott bíróság stb.), mintsem a bíraskodás fórumain.

szembe, hogy a *communis opinio* a retorikuson éppenséggel kiigazítást hajt végre: igazodnia kell a hallgatóság véleményéhez és felfogásához.”²⁷

Az öt nevesített arisztotelészi indokolási műveletet és eljárását a dialektika és retorika összekapcsolása fűzi össze egységes érvelési sorrá. A (szillioisztikus) logika és a (formális) dialektika közötti kapocs az, hogy alapvetően mindkettő az „*érvényes*” érvelés követelményeit határozza meg; jórészt elkülönülve a köznapi nyelv problémáitól. A szofisztikus és erisztikus érvelés pedig a dialektikus érvelés a eseteként kezelhető – azzal a „kis” különbséggel, hogy látszólagos vagy hamis érvényességet kínál csupán.²⁸ A *pragmadialektika* az ésszerű érvelés dialektikai hagyományát kacsolja össze a sikeres meggyőzés retorikai hagyományával oly módon, hogy a retorikai szempontokat és megfontolásokat beépíti a kritikai diskurzus dialektikus keretei közé.²⁹ Eemerének a dialektika elsődlegességének megőrzésével az argumentációk retorikai – *agonikus* – minőségét jól megragadhatónak tartják, ha a diszkusszió dialektikai tárgyához hozzárendeljük annak „retorikai analógiáját”.³⁰ A dialektika és a retorika összekapcsolására szolgál náluk a „stratégiai manőver”, a már hivatkozottak szerint. Az arisztotelészi érvelési sort a pragma-dialektikához igazítva a következőképpen tudjuk felállítani: 1. *logika* (igazság-megőrzés), 2. *dialektika* (igazság-feltárás), 3. (szemiotikai értelemben vett) *pragmatika* (igazság-igény – a jogban: jog-igény, konkrétan jogkövetkezmény-igény), 4. *retorika* (igazság-elfogadtatás), 5. (a szofisztikát is magába olvasztó) *erisztika* (csak elfogadtatás – de mégsem bármi áron).

4. Az érvelési hibák specifikuma

Állításunk szerint a jogi érvelés különössége láthatóvá teszi a pragmadialektikai modell mint – akár leíró, akár előíró – általános érvelélméleti modell immanens korlátait. Inkább szemléltetésként, mint igazolásként a pragmadialektika egy jellegzetes problémája, az érvelési hibáké kínálkozik,³¹ hogy bemutassuk: ami a pragma-dialektikában devianciaként kerül besorolásra, az a jogi érvelésben a normalitás részét képezheti.

²⁷ Ekkehard EGGS: Die frühneuzetliche Rezeption der aristotelischen Rhetorik in Frankreich und Italien. In: Joachim KNAPE – Thomas SCHIRREN (Hrsg.): *Aristotelische Rhetorik-Tradition*. Stuttgart, Steiner, 2005. 230.

²⁸ Ez nem jelenti azt, hogy a szofisztikus vagy erisztikus érvelés teljesen kiszabadulhat az ésszerűség korlátja alól, aminek az *ethosz* a biztosítéka. „Minden *homo rhetoricus* magán hordja az *ethosz* jegyét. Minden meggyöző beszéd a hallgatóság elé tárja ezt az *ethoszt*, megítélendő, hogy vajon értékesnek bizonyul-e hosszú távon. [...] Az *ethosz* erkölcsi tőke.” Jan Henning SCHULZE: The Rationality of Rhetoric: How to cope with human limitations. In: Frans H. van EEMEREN et alii (eds.): *Proceedings of the 7th Conference of the International Society for the Study of Argumentation*. Amsterdam, Sic Sat, CD Rom, 2011. 1775.

²⁹ Vö. LEWIŃSKI i. m. 53.

³⁰ Frans H. van EEMEREN – Peter HOUTLOSSER: Strategic maneuvering: maintaining a delicate balance. In: Üök (szerk.): *Dialectic and Rhetoric. The Warp and Woof of Argumentation Analysis*. Dordrecht etc., Kluwer, 2002. 138.

³¹ Áttekintésül ld. pl. Frans H. Van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *Argumentation, Communication, and Fallacies: A Pragma-Dialectical Perspective*. Hillsdale (NJ), Lawrence Erlbaum Associates, 1992.

A pragma-dialektikában az ‘érvelési hiba’: a kritikai (dialektikus) vita *szabályainak megsértése* inkorrekt diszkussziós lépések révén. „A hibák olyan beszédaktusok, amelyeket a beszélő azért tesz meg, hogy hozzájáruljon a vita megoldásához, valójában azonban gyakran éppen a megoldás elöl zárja el az utat.”³² Az érvelési hiba tehát *szabályszegés*: a megoldást kereső racionális vita szabályainak megszegése. Az először 18-ban megállapított *alapszabályok* listáját utóbb 10-re szűkítve és azokat a kritikai diszkusszió szintjeihez³³ rendelve definiálták a jellegzetes érvelési hibákat.³⁴ Ezeket tekintjük át, s ütköztetjük röviden a jogviták realitásával.

(1.) *A szabadság szabálya*: „A felek nem akadályozhatják meg egymást az álláspontjuk kifejtésében vagy az álláspontok vitatásában.”³⁵ A szabály *megsértése* konfrontációs szinten sokféleképpen bekövetkezhet – egyes álláspontok kizárásával (pl. tabu), illetve az álláspontot előterjesztő személy korlátozásával, kizárásával. A joggyakorlatban azonban az eljárási szabályok vagy a tárgyalást vezető bíró (diszkrécionális) döntése alá esik, hogy ki tehet bizonyítási indítványt, ezek közül melyek nyernek elfogadást, mely (pl. törvénytörő módon megszerzett) bizonyítékok, s mely (pl. az ítélt dologra irányuló) bizonyítás van kizárva, sőt a bíró mozgásterét is korlátozza a vádhoz/keresethez kötöttség, valamint szabályok alá eshet az *argumentum per auctoritatem, ab auctoritate, ad personam* stb. is.

(2.) *A bizonyítás szabálya*: „Az álláspontot előterjesztő fél köteles azt megvédeni, ha a másik fél kéri.” A *megsértése* a nyitó szinten követhető el – a bizonyítási teher elhárításával, mert az álláspont „magától értetődő”, „vitathatatlan”, vagy mert az antagonista álláspontja téves. A jogban viszont a bizonyítási teher telepítése és a bizonyítás alóli mentesülés is normatívan történik, mint a köz-, és hivatalos tudomásra való hivatkozás megengedése, a *res iudicata* (ítélt dolog), a fikció, a vélelem, a *ne ultra petita* (kérelemhez kötöttség) esetében.

(3.) *Az állásponthoz kötöttség szabálya*: „Az álláspont elleni támadásnak a ténylegesen képviselt álláspont ellen kell irányulnia.” E szabály *megsértése* a diszkusszió minden szintjén bekövetkezhet – a másik félnek valótlannul vagy rosszhiszeműen tulajdonított téves állásponttal (ez a közismert „szalmabábu” érvelés hibájának esete). A jogi eljárás szabályai azonban az ilyen „hibák” ellen is védelmet nyújtanak, az efféle nyilatkozatok elutasítása vagy pótlása révén, a nyilatkozat helyett objektíve utaló magatartás vagy vélelem vagy diszpozitív szabály figyelembevételével.

³² Frans H. Van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *Speech Acts in Argumentative Discussions*. Dordrecht, Foris Publications, 1984. 151.; hasonlóképpen 182.

³³ Konfrontációs szint: a véleményeltérés exponálódása; nyitó szint: a felek és premisszáik azonosítása; érvelési szint: a protagonista és antagonista érveinek megfogalmazása; konkludáló szint: az eredmény megállapítása.

³⁴ Frans H. Van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *The Pragma-Dialectical Approach to Fallacies*. In: Hans V. HANSEN – Robert C. PINTO (eds.): *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*. University Park (PA), Pennsylvania State University Press, 1995. 130–144.

³⁵ Uo. 135–136. A következőkben ugyaninnen idézzük az egyes szabályok definícióját.

(4.) A *relevancia szabálya*: „Az álláspont csak az azzal összefüggő érv előterjesztésével védhető meg.” A protagonista általi *megsértése* az argumentációs szinten érhető tetten – irreleváns érveléssel (*ignoratio elenchi*); vagy olyan non-argumentatív meggyőzőési eszközök alkalmazásával, mint a *pathosz* („patetikus hiba”). A jogban a relevancia-kritériumok is normatív meghatározás alá esnek, s a „patetikus hiba” stratégiai cselekvésként való alkalmazása filmvászonra illően nyilvánvaló az esküdtszékek „meggyőzése”, de kevésbé nyilvánvalóan a szakbírók befolyásolása érdekében is.

(5.) Az *implicit premissza tilalmának szabálya*: „Senki sem tételezhet premisszaként olyasmit, amit a másik fél nem állított, vagy nem tagadhat olyan premisszát, amelyet maga elhallgatott.” *Megsértése* az argumentációs szinten kerülhet sor a protagonista által („Sosem állítottam...”) vagy az antagonista által („Valójában azt gondolta...”). A jogi eljárásban ilyesfajta – implicit – érvelésre, s az annak során elkövetett hibára aligha kerülhet sor. Bármely tény(állítás) igazolása csak explicit bizonyítékokkal lehetséges, s ezt szolgálja a nyilatkozattételre kötelezés és a nyilatkozathoz kötöttség; a másik fél általi feltételezésekkel szemben pedig az explicit ellenbizonyítás elővezetése.

(6.) A *kiindulópont szabálya*: „Senki sem állíthat be hamisan egy premisszát elfogadott kiindulópontként, vagy tagadhat egy kiindulópontként elfogadott premisszát.” *Megsértése* akkor állhat elő – az argumentációs szinten –, ha egy premisszát a protagonista azért állít be hamisan közösen elfogadott kiindulópontként, hogy ezzel áthárítsa a bizonyítási terhet; illetve az antagonista azért tagadja a közös kiinduló álláspont premisszáját, hogy megakadályozza, hogy a protagonista egyetértésre hivatkozva védhesse meg az álláspontját. A jogvitákban azonban nincs szükség közös kiindulópontra – a vita tárgya gyakran éppen ez –, illetve a lehetséges kiindulópontok készletét a normák, a ténylegeseket pedig – igényként – a perkezdő iratok és más nyilatkozatok rögzítik.

(7.) Az *argumentációs séma szabálya*: „Egy álláspont nem tekinthető konkluzívan megvédettnek, ha nem helyesen alkalmazott, megfelelő argumentációs sémát használtak a megvédésére.” Értelemszerűen akkor *sérül*, argumentációs szinten, ha nem megfelelő argumentációs sémát használnak; vagy megfelelő argumentációs sémát nem megfelelően használnak. A jog világában azonban a megfelelésség mércéje az ésszerűség; különösen pedig a – pernyertességre irányuló – célracionalitás (szemben a tradicionális és értékracionalitással), s az argumentáció e „pragmatikus” cél alá rendelődik.

(8.) Az *érvényesség szabálya*: „Az érvelés során csak logikailag érvényes vagy az implicit premisszák feltárásával érvényessé tehető érvek alkalmazhatók.” *Megsértése* úgy történhet meg a protagonista által – az argumentációs szinten –, ha logikailag érvénytelen következtetést érveként használ, összekeverve pl. a szükséges feltételt az elégségesrel a feltételes állításokban, vagy tévesen tulajdonítva az egész valamely tulajdonságát a résznek, vagy fordítva (a divízió és kompozíció hibája). *A jog* és logika viszonyának általános problémáit félretéve is kérdésként marad fenn, hogy milyen (melyik) logikai rendszer érvényességi kritériumait vesszük irányadónak, illetve hogy miként kezeljük a *quasi* logikai és nem logikai argumentumokat (pl. *argumentum a similibus*, *per analogiam*, *a contrario*, *a fortiori* stb.).

(9.) A *lezárás szabálya*: „Az álláspont megvédésének sikertelensége esetén az előterjesztőjének vissza kell azt vonnia, a sikeres megvédés esetén a másik félnek kell viszszavonnia a kételyeit.” A szabály záró szinten bekövetkezhető *megsértését* az álláspont abszolutizálása idézheti elő: ha sikerült a vitában megvédeni, akkor objektíve igaz; illetve ha nem, akkor az ellenkezője az igaz. Minthogy azonban a *jog világában fuzzy* (ténybeli és normatív) premisszákból kétértékű konklúziót kell levonni (a bírónak bizonyossági döntést kell hoznia), a bizonyítási eljárás immanens logikája az abszolutizálást bekódolja a jogi eljárásba és döntéshozatalba.

(10.) A *világosság szabálya*: „Nem szabad nem kellően világos vagy zavaróan homályos formulázással élni, a másik fél formulázását pedig a lehető leg gondosabban és leg pontosabban kell értelmezni.” A szabály *megsértése* minden szinten elképzelhető, a zavarosság, homályosság bármely hibájában szenvedő álláspont előterjesztése esetén. De hiszen éppen ez a joggyakorlat természetes közege és kiindulópontja: a múltra vonatkozó tényállítások és normapropozíciók bizonytalansága és vitathatósága, s ebből következően általában a jog „nyitott szövedéke” (Hart) és interpretatív természete (Dworkin).

5. A pragmadialektika magyarázó ereje a jogi érvelés számára

Népszerűsége és elterjedtsége mellett és ellenére a pragmadialektikai modellt számos kritika is éri – a jogi érvelésre való alkalmazhatóságától függetlenül. A leggyakoribb kifogást Lewiński észrevételeivel szemléltethetjük:³⁶ a modell normatív, s nem leíró ideálként lett kidolgozva, amely a dialektikus érvelés optimális feltételek esetén előálló, kizárólag a nézeteltérések megoldására irányuló, tökéletesen ésszerű eljárását rögzíti. Ezért kontextus-független; amivel – a gyakorlat-idegenségen túl – két fő gond van: 1. az álláspont (elvileg) mindig ki van téve további kritikának újabb diszkussziók során; 2. ez a kritika nem azonos azzal az állítással, hogy az ellentétes álláspont a helytálló. A vita szabályainak tehát interszubjektív (a felek közötti) érvényessége van, amely konvencionálissá is válhat. Az ideális modelltől való eltérések mindegyike nem fogalmiasítható érvelési hibaként.

Tovább megy e kritika nyomán Gilbert:

„Megvizsgálva, hogy mi is az, amit a tudósok sztenderdként remélnék az érvelésemleletekben, gyorsan kiderül, hogy a »jó« érvelés meghirdetett kritériumai meglehetősen »magasak«, valójában olyan magasak, hogy csak *in abstracto* léteznek. A pragmadialektikai modell »kritikai diszkussziójában« a beszélőnek mintha semmiféle kötődése sem lenne az eredményhez [...]. De ugyanők mondják, csupán két oldallal később: »a tényleges emberi interakció nem 'természettől fogva' megoldás-orientált. A konfliktusban érintett embe-

³⁶ LEWIŃSKI i. m. 61.

rek normálisan nem érdektelenek a végeredmény iránt, hanem komolyan érdekeltek az egyik vagy másik kimenet iránt.»³⁷

Schulze meg is nevezi, hogy a pragmadialektika ideális modellje azért nem működőképes a való világban, mert annak diszkussziói kényszerek hatása alatt zajlanak: az idő korlátja, az információ korlátja, a memória korlátja és a racionalitás korlátja alatt.³⁸ A javasolt megoldása az argumentáció korlátaival igazodó *retorikai* modell, vagyis a „*homo rhetoricus*” természetéhez igazított modell felépítése.³⁹

Végső következtetésünk szerint egy, a jogi érvelés különösségéhez is igazodó modellnek a retorikán is túl kell lépnie, hogy a jogvitákban ténylegesen alkalmazott eszközök mindegyikét magába tudja fogadni – s erre a jogi argumentáció egy *agonikus modellje* lehet alkalmas. A jogviták valóságával ütköztetve válik világossá, hogy a kritikai diszkusszió szabályai csak akkor alkalmazhatók, ha a diskurzus valóban véleményeltérés elosztatására irányul, s csak ilyenkor merülhet fel a szabályok megsértésével elkövetett hiba lehetősége is. A joggyakorlat nem egyszerűen érvelési gyakorlat; az – ide idézve Rudolf von Jhering 1872-es híres könyvének címét és mottóját – *harc*: „*Kampf um's Recht*” (Harc a jogért), s „*Im Kampfe sollst du deine Rechte finden*” (Harcban kell jogodat megtalálnod). Ebben a kontextusban a harc „állásának”, taktikájának és stratégiájának kérdése csupán, hogy az érvelés arisztotelészi – vagy bármely más – listájáról melyek alkalmazása mutatkozik ésszerűnek.

³⁷ GILBERT i. m. 260.

³⁸ SCHULZE i. m. 1772.

³⁹ „Talán valójában a retorika az egyetlen filozófiai módszer” – általánosít Hans-Georg GADAMER egy interjúbán: *Rituale sind wichtig. Spiegel*, 2000/8. 305.